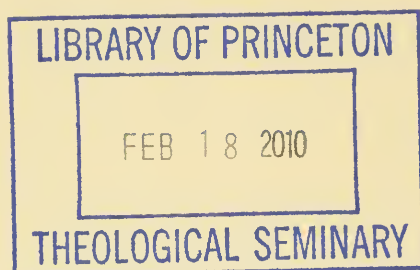
Een woord over de genummerde driestarren van Dr. KUYPER

DOOR

Mr. Th. HEEMSKERK.



1915
DRUKKERIJ „LIBERTAS" — ROTTERDAM.


LIBRARY OF PRINCETON
FEB 18 2010
THEOLOGICAL SEMINARY

Nederlander ~~6714~~, 6710/ 6719, 6720
Rotterdammer 3769, 3773, 3774
Standaard 13315, 13318 2e bl 3777
Nederlander ~~6718~~
Weekblad (Rotterdam) 18 Sept.'15
Standaard 13324, 13330, 13331, 13336
Tabuis Studiën en Schetsen October 1915 blz 210 zie bij blz 217.
Standaard 13338 ingezonden, 13344
Nederlander 6785
Standaard 13386

17

EEN WOORD OVER DE GENUMMERDE DRIESTARREN VAN Dr. KUYPER.



NRC. 26 October 1915

Bij J. H. Kok te Kampen is verschenen Starrentritsen door dr. A. Kuyper (editio castigata). Schr. heeft hier zijn driestarren in De Standaard, welke aanleiding hebben gegeven tot mr. Heemskerk's brochure, in een bundel verzameld, terwijl men ook van wat er na de verschijning van genoemde brochure in het anti-revolutionaire hoofdorgaan over de bekende zaak is geschreven hier gewag vindt gemaakt. Aan het voorwoord ontleenen wij het volgende:

„Heel deze reeks van driestarren is niet letterlijk overgenomen zooals ze in De Standaard voorkwam. De verklaring van mr. Heemskerk, die hij zoo pertinent mogelijk aflegde, en die inhield, dat er van toeleg bij hem geen sprake was geweest, maakte castigatie noodzakelijk. Ook enkele uitdrukkingen die van achter te scherp leken, heb ik verzacht. Op een enkel punt heb ik zelfs weggelaten, wat van achter bezien, beter weg bleef.

Vandaar dat ik op den titel zette: Editio castigata. Ook aan mr. Heemskerk zal ik van deze uitgave een presentexemplaar aanbieden in de stellige hope, dat niets hem verhinderen zal, 't gracieuselijk van mij aan te nemen."

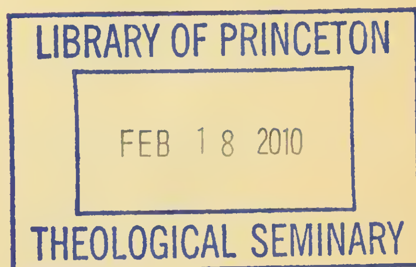
Zie Nederl 6756
Rott. 3811

Een woord over de genummerde driestarren van Dr. KUYPER

DOOR

Mr. Th. HEEMSKERK.





1915
DRUKKERIJ „LIBERTAS" — ROTTERDAM.

Toen na de verkiezingen van 1905 het Kabinet-Kuyper zijn verzoek om ontslag had ingediend, wees Dr. Kuyper het aanbod van eenige (naar ik meen vijf) anti-revolutionaire Kamerleden, om hun zetel voor hem beschikbaar te stellen, van de hand, en vertrok hij, zonder af te wachten wat er verder gebeurde, en zonder overleg te plegen omtrent hetgeen de nieuwe politieke toestand zou vereischen, op zijne reis om de Oude Wereldzee.

De anti-revolutionaire partij bleef toen zonder andere leiding dan de parlementaire, waartoe door duidelijke roeping, zonder dat wij het zochten, hoofdzakelijk waren aangewezen de heer Talma, de heer De Waal Malefijt en ik.

Wij namen positie in de Kamer en tegenover het Kabinet (de belangstellende zou het kunnen nalezen in mijne rede van 1 en 2 December 1905) en de schade, bij de verkiezingen aan de anti-revolutionaire partij toegebracht, was in moreelen zin spoedig hersteld.

Met handhaving van ons beginsel en van onze stelling als oppositie, pleegden wij met het Kabinet-de Meester, waar het kon, zakelijk overleg. In niemand van ons kwam de gedachte op, dat Kabinet omver te werpen.

Het Kabinet was zwak, omdat het, gelijk wij in het licht stelden, niet de linkerzijde in haar geheel vertegenwoordigde; wij echter hielden vast aan de leer, dat, nu de meerderheid der

Kamer linksch was, de linkerzijde den last der Regeeringstaak behoorde te dragen.

Grieven tegen ons beleid werden niet vernomen; na de terugkomst van Dr. Kuyper bleek zijne instemming.

Natuurlijk hield dat beleid niet in, dat wij ons met alles wat het Kabinet deed of voorstelde vereenigden. Reeds in December 1905 stemden wij tegen de opcenten op vermogens- en bedrijfsbelasting, die de heer de Meester, destijds zonder noodzaak, voordroeg.

En in het najaar van 1906 kwamen wij op tegen de inkrimping van het „blijvend gedeelte" der militie door den Minister Staal.

Die maatregel, waardoor de snelheid der mobilisatie moest worden belemmerd, en die reeds door het kleine peuteren en zoeken of er niet hier of daar nog een man kon gemist worden en eenig werk verricht door een burger-corveeër, de officieren ontmoedigde en het leger demoraliseerde, werd in wijde kringen een gevaar geacht voor onze weerbaarheid en derhalve voor het behoud onzer nationale onafhankelijkheid in de ure des gevaars. Ook door ons.

Bij de begrooting van Oorlog in het najaar van 1906 werd daarover een hevige strijd gevoerd, doch niettegenstaande velen uit de rechterzijde en de vrij-liberalen van de grootste bezorgdheid blijk gaven, werd in den „nacht van Staal" de begrooting aangenomen, nadat de heer Tydeman eene „brug" geslagen had. Verscheidene Katholieken, de heer Lohman, met de meeste Christelijk-Historischen, de vrij-liberalen en de overige vrijzinnigen, en voorts de heeren Talma en Okma, stemden voor de begrooting. De overige anti-revolutionairen, waaronder ik, stemden tegen. Voor het toestaan der gelden, aangevraagd voor een door zijne verminking onvoldoend leger, wilden en konden wij de verantwoordelijkheid niet dragen. Dat de heeren Talma en Okma toen vóórstemden, was niet omdat zij over de zaak anders dachten dan de overige leden der club; zij meenden nog mede te kunnen gaan met den heer de Savornin Lohman, die, met andere Christelijk-Historischen, nog eenig heil verwachtte van de door den heer Tydeman gebouwde brug, waarover, naar men, zij het ten onrechte, hoopte, het blijvend gedeelte nog wéér zou kunnen binnenmarcheeren.

Doch de geheele rechterzijde in de Eerste Kamer oordeelde

de brug te zwak, en verwierp de begrooting. Zoo ontstond de Staal-crisis. Niet slechts de heer Staal, het geheele Kabinet bood zijn ontslag aan. Ik kan mij niet herinneren, dat Dr. Kuyper (die destijds terug was) of iemand anders uit de anti-revolutionaire partij ons tegenstemmen in den nacht van Staal, of de verwerping der begrooting door de Eerste Kamer, heeft afgekeurd.

In de Staal-crisis ben ik, evenals andere parlementaire leiders, door de Koningin gehoord, en ook, met andere parlementaire leiders uit de rechterzijde, geraadpleegd door den heer Schimmelpenninck van der Oye, toen Hare Majesteit aan de rechterzijde, in zijn persoon, de formatie van een Kabinet had opgedragen. Ik heb in die dagen met Dr. Kuyper, die, als niet in de Kamer zijnde, *formeel* er buiten stond, overleg gepleegd.

Wij hielden er aan vast, dat er een linksch Kabinet moest zijn omdat de meerderheid der Tweede Kamer linksch was; en het eind-resultaat was, dat het Kabinet-de Meester aanbleef op den grondslag van een voor openbaarheid en openbare bespreking bestemd Kabinetsschrijven aan de Koningin, waarin werd verklaard, dat het Kabinet zou aanblijven, met terugtreding van den heer Staal, en dat het een Minister van Oorlog ter benoeming aan Hare Majesteit zou voordragen, die evenals de heer Staal inkrimping van het blijvend gedeelte voorstond, doch de Kamer in de gelegenheid zou stellen daarover te beslissen bij een in te dienen afzonderlijk en alleen die zaak betreffend wetsontwerp tot wijzing der begrooting van Oorlog.

Bij den gebleken tegenzin van vele tegenstanders der inkrimping om tegen de geheele Begrooting te stemmen, was dit inderdaad de zuiverste oplossing der crisis. Het Kabinet had die vermoedelijk kunnen vinden zonder collectieve ontslagaanvrage, die eene soort manœuvre tegen de rechterzijde scheen, te meer, toen de Minister de Meester bij het crisis-debat in April 1907 verklaarde, dat hij in de daad der Eerste Kamer de vrucht had gezien eener geconcerteerde actie tusschen de rechterzijde in de beide Kamers. Op het bedenkelijke van die opvatting en van die manœuvre heb ik toen gewezen.

De heer van Rappard, die optrad ter vervanging van den heer Staal, was dus verplicht om bij de Ministerieële beschikking, die hij volgens de toen geldende bepalingen omtrent de

sterkte van het blijvend gedeelte had te nemen, die sterkte *niet* in te krimpen, zoolang niet de Staten-Generaal door de aanneming van een wijzigingswet der Begrooting hun zegel daaraan hadden gehecht. In strijd met die verplichting deed hij het toch bij zijne beschikking van 12 Juli 1907. Bij vergissing en dus te goeder trouw, zooals hij later verklaarde, maar het was geschied. Hij heeft daarvoor onaangename debatten in de Tweede Kamer, in November 1907, moeten verduren, en in de Eerste Kamer, doch ook daarmede werd het niet ongedaan gemaakt. De Tweede Kamer verwierp zelfs, met links tegen rechts, eene motie van den heer de Savornin Lohman, waarin het gebeurde betreurd werd; de Eerste Kamer bracht geen votum uit, doch nam eene afwijzende houding aan, welke voor zijne begrooting niet veel goeds voorspelde.

Dat de Tweede Kamer zijne begrooting zou aannemen was daarentegen te verwachten en werd ook door mij verwacht.

In deze omstandigheden kwam nu op 20 Dec. 1907 de begrooting in debat. Bij mij was de bezorgdheid toegenomen. Ik vernam steeds van demoralisatie en ontstemming in het leger; ik zag in deze inkrimping een ernstig gevaar voor onze onafhankelijkheid. Ook de gelden, bij deze begrooting aangevraagd, zouden worden besteed voor een althans in den eersten tijd verminkt en bedorven leger, en alle teekenen wezen er op, dat, nu de zaak eenmaal niet meer in haar geheel was en wij voor een voldongen feit waren gesteld, bij iedere nieuwe behandeling der vraag dit voldongen feit alles zou beheerschen, zoodat wij nimmer meer van de inkrimping af zouden komen. Het stemmen voor de begrooting beteekende voor mij het aanvaarden der medeverantwoordelijkheid voor die inkrimping, het medewerken daartoe en het medeplichtig zijn daaraan. Het was voor mij dus niet twijfelachtig, dat ik moest tegenstemmen, en het was geen tegenstemmen om redenen buiten de begrooting gelegen, het was het weigeren van gelden in verband met de bestemming, aan die gelden te geven.

Terwijl dit mijn persoonlijke overtuiging was, die mij buitendien ten krachtigste drong om mijne bezorgdheid uit te spreken, lag dit ook, naar mijn meening, op mijn weg als Voorzitter der anti-revolutionaire Kamerclub, daar de anti-revolutionaire partij als zoodanig, krachtens hare overtuiging omtrent den plicht

tot het waken voor 's lands defensie, aan het toebrengen van deze schade aan onze weerbaarheid niet medeplichtig mocht zijn.

Vandaar, dat ik sprak in de dag- en in de avondzitting op 20 Dec. 1907, om des gewetens wil, en dat de Club in den ochtend van Zaterdag 21 December 1907, tot tegenstemmen besloot, om des gewetens wil. Alles alleen omdat deze begrooting in verband met hare uitvoering een gevaar opleverde voor onze nationale onafhankelijkheid. Trouwens precies *dezelfde* reden, waarom de Eerste Kamer de begrooting van generaal Staal had verworpen, en waarom wij, behalve de heeren Talma en Okma, in den nacht van Staal hadden tegengestemd. De heer Okma, inmiddels overleden, was vervangen door Mr. de Vries; de heer Talma, die altijd over de zaak juist zoo had gedacht als ik, was reeds van te voren tot het besluit gekomen, dat tegenstemmen plicht was.

De bizonderheid mag wel vermeld worden, dat de heer Talma eenigen tijd vroeger, nog eer over die zaak tusschen hem en mij een woord gewisseld was, Dr. Kuyper sprekende, aan dezen zijn voornemen om tegen de begrooting te stemmen, had medegedeeld.

Niet alleen beoogde ik met mijn verzet tegen deze begrooting geen politiek doel, hetzij omverwerping van het Kabinet of een ander politiek resultaat, van welken aard ook, ik verwachtte ook de verwerping der begrooting niet, en ik had ook geenerlei maatregel genomen om daarop aan te sturen. Ik had met name geen overleg gepleegd met de andere partijen ter rechterzijde. De heer Lohman stemde vóór de begrooting, en de heer Kolkman, destijds Voorzitter der Roomsch-Katholieke Kamerclub, was, naar verluidde, nog Zaterdagochtend geneigd om vóór te stemmen. Verschillende andere Roomsch-Katholieken koesterden hetzelfde voornemen. Zelfs indien de socialisten tegenstemden zou de begrooting zijn aangenomen, indien niet tot ieders verbazing vier vrijzinnig-democraten hadden tegengestemd alsmede de heer Thomson, en als slechts drie of vier Roomsch-Katholieken hadden voorgestemd. Dat eenige Roomsch-Katholieke leden niet beslist tegen de inkrimping van het blijvend gedeelte waren was genoegzaam bekend, en niemand verwachtte eenparig tegenstemmen van die zijde. Ik heb met hen geen overleg gepleegd, en ik heb eerst dezer dagen, in Juli 1915, vernomen.

dat de Roomsch-Katholieke Kamerclub, en wel in den namiddag van Zaterdag 21 December 1907, daarover bijeen is geweest en toen heeft besloten tegen te stemmen.

Bij de leden, die aanvankelijk vóór wilden stemmen, heeft niet de doorslag gegeven de inkrimping van het blijvend gedeelte, maar de wijze, waarop de Minister zijne begrooting verdedigde en die den indruk maakte van onvastheid. Hij verklaarde o.a. het blijvend gedeelte aan de orde te zullen stellen èn door een ontwerp tot wijziging der begrooting èn door een ontwerp tot wijziging der militiewet; dan kon de Kamer kiezen.

Terwijl ik de verwerping dus niet verwachtte en niet kon verwachten; terwijl van den anderen kant tegenstemmen voor ons plicht scheen en geheel in de vroeger gevolgde gedragslijn der anti-revolutionaire partij lag; terwijl ik niet door overleg met de andere partijen der rechterzijde het verkrijgen van een resultaat had voorbereid, en slechts mijn protest had ingediend, zonder verwachtingen aangaande den afloop te koesteren en te kunnen koesteren; terwijl ik voorts Vrijdag 20 December tot laat in den avond in beslag genomen werd door het debat, was er in deze zaak geen politiek moment, dat dringen moest tot overleg met Dr. Kuyper als extra-parlementair leider der partij. Het verzet tegen de verzwakking der defensie lag in de lijn; het tegenstemmen door de anti-revolutionaire leden sprak eigenlijk van zelf en kon niemand bevreemden of verrassen; de verrassing lag in de verwerping, waardoor eerst het politiek moment ontstond.

Natuurlijk kan, wie deze tweedaagsche parlementaire episode niet heeft medegemaakt, en het verrassende van den afloop niet heeft ervaren zooals wij dit ervaren hebben, meenen, dat ik toch wel had moeten berekenen dat de begrooting *kon* verworpen worden en het Kabinet dan zijn ontslag *kon* aanbieden, en dat ik dus èn met den extra-parlementairen leider der anti-revolutionaire partij èn met de parlementaire leiders der andere rechtsche partijen omtrent die gebeurlijkheden en wat ons dan te doen stond in overleg had moeten treden; maar dan juist ware onze handeling een daad geweest van algemeene partij-politiek, en niet, wat ze nu was, een eenvoudig verzet

tegen een in ons oog verderfelijken en voor onze nationale onafhankelijkheid gevaarlijken maatregel.

Met berekeningen omtrent hetgeen geschieden kan, vergist men zich trouwens niet zelden. Het komt *ook* in het *politieke* leven dikwijls anders uit dan men verwacht en bedoelt. God haalt vaak door onze berekeningen een streep. En zelfs in het parlementaire leven is het soms plicht een weg te gaan zonder dat men van te voren weet of berekenen kan tot welke gevolgen de stap, dien men doet, zal leiden.

De verwerping der begrooting van den generaal Van Rappard is niet het eenige voorbeeld van een verrassend en niet verwacht resultaat.

Nog heden meen ik, dat wij onzen plicht hebben gedaan, en dat wij niet vóór die begrooting mochten stemmen.

Zoowel wat ik later omtrent militaire eischen heb vernomen, als de les, die 1914 ons heeft geleerd aangaande het hooge belang eener snelle mobilisatie voor het behoud onzer onafhankelijkheid, bevestigt mij in mijne overtuiging, dat wij recht hebben gehandeld.

Toch gun ik ieder, die meent, dat berekening en, in verband daarmede, overleg voorzichtiger ware geweest, gaarne zijne meening, slechts onder dit voorbehoud, dat onze handeling *dan van aard ware veranderd,* en dat gedachtenwisseling tusschen partijgenooten achteraf over de gedragslijn die in deze de voorkeur had verdiend nooit een ander dan een volkomen vriendschappelijk karakter mag hebben.

Ik teeken voorts nog aan, dat al was de ontslag-aanvrage van het Kabinet-de Meester, die op 24 December plaats had, begrijpelijk, zij toch naar mijne meening niet had *behoeven* te volgen, vermits de beschikking van den Minister Van Rappard van 12 Juli 1907 genomen was in strijd met de afspraak met zijne ambtgenooten, die hem vermoedelijk binnenskamers daarover wel zullen hebben onderhouden.

En eindelijk vermeld ik, dat ik ook na die collectieve demissie in den eersten tijd nog van meening was, dat de rechterzijde niet moest optreden en dat de linkerzijde, omdat zij de meerderheid had in de Tweede Kamer, nog steeds de Regeeringstaak behoorde te torschen. Ik behoef het niet te

verbergen, dat ik in een gesprek op 26 December, eer de Koningin mij de Kabinetsformatie had opgedragen, gehouden met den heer Talma, die van eene andere meening was, mijn gevoelen dienaangaande heb uitgesproken en gehandhaafd.

Eerst in en door den loop van de crisis heb ik aan mijne vrienden moeten toegeven, dat van de linkerzijde eene nieuwe formatie toen niet meer kon worden gevergd.

Tot zoover de feiten.

De genummerde driestarren, die zich in een steeds scherper persoonlijken aanval op mij toespitsen, nemen niet de feiten zooals zij werkelijk zijn, maar berusten op eene voorstelling, die met de werkelijkheid in lijnrechten strijd is.

Sinds de hierboven beschreven gebeurtenis koestert Dr. Kuyper tegen mij eene bittere grief, waaraan hij op allerlei wijze, nu eens meer, dan, bij tusschenpoozen, wat minder, maar in den laatsten tijd met steeds toenemende scherpte en onwelwillendheid uiting heeft gegeven. Hij is zoover gegaan, dat hij in de driestarren voor wie lezen kan heeft verkondigd, dat ik te kwader trouw heb gehandeld. En dat is dan het uitgangspunt van zijne beweringen omtrent een verzet tegen zijne leiding, dat den schijn nadert van een complot.

De driestarren dienen zich ten onrechte aan als een stuk politieke geschiedenis. Zij lijden, gelijk reeds door anderen is opgemerkt, op menig punt aan feitelijke onnauwkeurigheid. Voor zoover zij mij betreffen is de grondfout, dat zij niet op waarheid berusten; nagenoeg alles wat omtrent mij daarin staat is òf scheef voorgesteld òf niet waar, namelijk geheel in strijd met wat werkelijk is geschied.

Zij zeggen voorts te bedoelen het openleggen eener breuk in de anti-revolutionaire partij met het doel om heeling en verzoening te bevorderen. Het alles beheerschende punt is echter de persoonlijke grief tegen mij; in het postscriptum heeft de schrijver ten overvloede duidelijk doen uitkomen, dat hij een

persoonlijken aanval op mij bedoelde. Die persoonlijke quaestie is behandeld, die aanval is gedaan op den grondslag eener onwaarheid en voorts op een wijze, die niet geschikt is om verzoening en overleg voor te bereiden. De aanval heeft een kwetsend karakter; hij geeft mij althans het *recht* mij gekwetst te betoonen; hij verscherpt aanmerkelijk het persoonlijk verschil dat er tusschen Dr. Kuyper en mij bestaat.

Zoo Dr. Kuyper verzoening en overleg met mij bedoelt, dan moet hij daarvan op andere wijze doen blijken dan hij door deze driestarren heeft gedaan.

Dr. Kuyper verkondigt in de driestarren, nog wel als een historisch vaststaand feit, dat ik in December 1907 de begrooting van den generaal van Rappard heb bestreden en doen verwerpen, *niet* omdat ik mij interesseerde voor de „ondergeschikte vraag van militair beleid", toen aan de orde, *maar uit politieke berekening*, om het Kabinet-de Meester te doen vallen.

Dr. Kuyper weet, dat ik dit altijd ondubbelzinnig heb ontkend zoo in het openbaar als in den particulieren omgang, en dat hij dit dus niet mocht schrijven. Ik wist, dat hij mij het onrecht aandeed deze meening van mij te koesteren; hij komt het onrecht nu verscherpen door deze bewering in het openbaar.

Hij stoort zich aan niets, en begint met de verzekering dat het „ondergeschikte punt van militair beleid", waarover het ging, mij niet interesseerde. Mijne bezorgdheid over 's lands weerbaarheid en onafhankelijkheid was dus slechts voorgewend. Ik dacht alleen aan eene politieke berekening. Ik was dus, volgens Dr. Kuyper, eenvoudig te kwader trouw.

Onder inroeping van zijn leiderschap smaadt derhalve Dr. Kuyper den anti-revolutionair, die heeft moeten opkomen voor 's lands defensie, en die ten slotte zich daarvoor heeft moeten geven.

Dit deert mij nu niet, maar het toont hoe ver hij van den aanvang af mistast.

Volgens Dr. Kuyper was dus mijne bedoeling het Kabinet-de Meester te doen vallen.

Dergelijke verdenking is ook door sommigen ter linkerzijde

gekoesterd, zeker om andere redenen dan die Dr. Kuyper daartoe leiden. Want Dr. Kuyper zal toch niet meenen, zooals die vrijzinnigen, dat ik beducht was voor de verkiezingen van 1909 indien zij gingen om het blanco-artikel. Veeleer meent hij, ook blijkens de driestarren, dat het Kabinet-de Meester door de verkiezingen van 1909 had moeten worden verslagen en dat dit ook wel zou zijn gelukt. Vandaar zijne verheerlijking van eene crisis, veroorzaakt door den uitslag eener verkiezing, en zijn in den ban doen van iedere tusschentijdsche crisis. Wat mij aangaat, ik had *geene* berekening aangaande de verkiezingen van 1909 gemaakt; een vaste grondslag daarvoor ontbrak; en ik begeerde en bedoelde het Kabinet-de Meester niet te doen vallen; ik wilde tot 1909 een linksch Kabinet, en wat de driestarren zeggen omtrent mijne bedoeling is onwaar.

Toen na mijne optreding als Minister van vrijzinnige zijde mij politieke berekening en bepaaldelijk opzet om het Kabinet te doen vallen werden toegedicht, heb ik dit dan ook ondubbelzinnig en nadrukkelijk ontkend, en toen niettemin daarna een vrijzinnig lid der Kamer meende mij dit nog eens te mogen aanwrijven, antwoordde ik hem (Handelingen-Tweede Kamer 24 Nov. 1909 bl. 411) in deze termen;

„Hetgeen gebeurd is, is ook nog van andere zijde besproken. „Het is door den g. a. uit Gouda in het debat gebracht. Die „g. a. heeft gemeend te mogen zeggen, dat de verwerping van „de begrooting van Oorlog het gevolg was van een wel overwogen en lang beraamd plan om het Kabinet-de Meester ten „val te brengen. Ik heb mij toen veroorloofd den g. a. even „te interrumpeeren, en ik wil nu nog dit daarvan zeggen, dat „die beweering van den g. a. is in volstrekten zin absoluut in „strijd met de waarheid. Ik houd staande, dat de g. a. zoo „onder ons, als mannen, die met elkander debatteeren op „ridderlijke wijze, niet het recht had die bewering ter tafel „te brengen, want het was hem volkomen bekend, dat ik dit „altijd op de meest pertinente wijze ontkend had. Indien ik „dit plan gehad had, indien ik gehad had dat wel overwogen „en lang beraamde plan, dan zou ik in 1908 niet hebben „gezegd, dat dit niet het geval was. Van den beginne af aan „heb ik gezegd, dat het anders geweest is. Wij hebben allen

„onze tekortkomingen, maar eene dergelijke valsche voorstelling „van den loop der zaak en het eigen politiek bedoelen zou zoo „monstrueus zijn, dat de g. a. dit niet van mij had mogen „veronderstellen. Wetende wat ik hier steeds heb gezegd, had „hij dit niet van mij mogen zeggen. Het tegendeel was waar. „Toen het Kabinet zijn ontslag had genomen speet dit mij, en „toen ik genoodzaakt werd op te treden heb ik tegengestribbeld „wat ik kon."

Men zal gevoelen, dat wat ik den heer Van Doorn te gemoet voerde woordelijk geldt tegen de driestarren van Dr. Kuyper.

Reeds in die dagen wist ik, dat Dr. Kuyper ook die meening had gekoesterd, al heb ik, gelijk nu blijkt ten onrechte, vertrouwd, dat hij, beter ingelicht, haar daarna weer had prijs gegeven. Voorts wist ik, dat enkele anti-revolutionairen onder zijn invloed het ook hadden geloofd.

Toen nu de heer Van Doorn in zijne repliek het eenigszins had goed gemaakt, maar tevens had opgemerkt, dat zulk eene politieke berekening eigenlijk geen groot kwaad was, zag ik ook de verdenking van die anti-revolutionaire zijde onder de oogen (Handelingen Tweede Kamer 29 November 1909 bl. 512), opzettelijk Dr. Kuyper persoonlijk niet in het debat betrekkend, dus op de meest vriendschappelijke wijze, in deze bewoordingen:

„De bedoeling van rechts was, dat men, zonder het noodige „overleg te plegen, zich zelf op den voorgrond zou hebben „geplaatst door het provoceeren van eene crisis onder zoodanige „omstandigheden, dat *men zelf, met voorbijgaan van anderen,* „*zou geroepen worden tot oplossing van die crisis.*

„Dat zou onbehoorlijk geweest zijn, en het is de meening „geweest van eenige anti-revolutionairen, dat het inderdaad „het geval is geweest. Eene *zonderlinge* meening, *waarbij het* „*grootst mogelijk onrecht aan ons werd aangedaan.* Maar niettemin, „eenige anti-revolutionairen hebben dat gemeend, en het zou „in dit geval met het oog op de verhoudingen in de anti- „revolutionaire partij onbehoorlijk zijn geweest. Ik zou het zelf „ook als onbehoorlijk hebben aangemerkt, omdat ik — en dat „brengt mijne geheele overtuiging omtrent hetgeen de plicht „is van een mensch mede — het *wel mijne roeping kon achten* „*om te aanvaarden eene taak welke mij wordt opgelegd,* maar *niet*

„om door listige wel overwogen en lang van te voren beraamde „handelingen mij zelf op te dringen."

Welnu, niettegenstaande deze openbare verklaringen en nog andere geheel daarmede overeenstemmende openbare en niet openbare, vertelt Dr. Kuyper als geschiedkundige waarheid, dat ik die wel overwogen en van te voren beraamde plannen heb gemaakt.

Het staat driemaal in de genummerde driestarren dat ik uit politieke berekening het Kabinet-de Meester heb ten val gebracht; er staat althans eenmaal in, dat ik het met voorbedachten rade heb gedaan.

De voorstelling, die Dr. Kuyper geeft, is dus, dat ik, van de Ministerstafel daaromtrent verklaringen afleggende, heb gelogen.

De *verkeerde voorstelling omtrent mijne bedoeling,* de oorsprong zijner bittere grief tegen mij, heeft Dr. Kuyper, gelijk mij kort *na* het optreden van mijn Kabinet is gebleken, van het begin af aan gehad; het blijkt nu aan ieder, maar aan mij was het reeds in het najaar van 1913 gebleken, dat hij daaraan trots mijne duidelijke verklaringen had vastgehouden.

Op die voorstelling, en dus niet op waarheid, berusten de driestarren.

Ware die voorstelling *waar,* dan zou Dr. Kuyper gelijk hebben, dan zou ik niet slechts den schijn van een complot zijn genaderd, maar dan zou ik in 1907 een listigen aanslag hebben beraamd en uitgevoerd om mij zelf op den voorgrond te plaatsen en daardoor hem op den achtergrond.

Nu worden er wel in de driestarren eenige zaken bijgehaald, waardoor de beschuldiging een weinig wordt aangekleed, namelijk: mijne houding omtrent de theologische faculteit, omtrent het eedsvraagstuk, een paar stukjes van mij in *De Rotterdammer*, enkele spreekbeurten in het najaar van 1913 in winterbijeenkomsten van kiesvereenigingen gehouden, maar daar ligt niet de kern der zaak, en ik bepaal mij dus tot het volgende, mij voorbehoudende, om slechts als het noodig en nuttig mocht blijken, daarop terug te komen.

Wat de driestarren dienaangaande zeggen, is een zonderling mengsel van dingen, die niets met de zaak te maken hebben, van onbillijke critiek, van voorstellingen, die slechts dan een valschen schijn op mij kunnen laden wanneer men uitgaat van

de stelling, dat ik in 1907 met voorbedachten rade Dr. Kuyper heb op zij gezet, en van enkele punten, die òf zonder eenige beteekenis zijn, òf slechts opnieuw bewijzen, dat het recht van beklag aan mijne zijde is.

Het zou niet moeilijk zijn, dat alles mijnerzijds in het juiste licht te stellen. Dit geschrift zou daardoor echter te uitvoerig worden, en het zou de aandacht afleiden van de hoofdzaak. Buitendien, zoolang Dr. Kuyper zijne voorstelling omtrent 1907 niet heeft prijsgegeven, heeft hij er geene aanspraak op, dat ik hem omtrent eenig punt te woord sta, en zal ook verder debat tusschen hem en mij geene toenadering kunnen te weeg brengen.

Dit geschrift moet daarom, zeer tot mijn leedwezen, op deze punten onvolledig blijven, en ik laat het bij een protest tegen de bewering als zou ik, in zake theologische faculteit en eedsquaestie, het anti-revolutionaire beginsel hebben prijs gegeven, en als zou ik handelingen hebben gepleegd, die den schijn naderen van een complot. Slechts dit moet er, tot voorbehoud van ieders recht, bijgevoegd, dat een antirevolutionair, ook een gewezen Minister, wel eens eene opmerking mag maken, ook in een ander blad dan *De Standaard*, en dat *ik* geene plaats in *De Standaard* kon vragen, omdat dit blad zich, in *zijne hoofdredactie*, jegens mij onvriendschappelijk gezind had betoond.

Ten aanzien van de eedsquaestie bestaat eigenlijk wel behoefte aan eene pricipieele bespreking, maar terwijl naar mijne overtuiging de beschouwingen van Dr. Kuyper daaromtrent geenszins meer principieel antirevolutionair zijn dan de mijne, moet ik ten zeerste betreuren, dat het mij door hem te gemoet gevoerde is verdachtmakend en niet zakelijk. Doch reden te meer om daarover thans te zwijgen. Want eene gedachtenwisseling tusschen geestverwanten over deze teedere quaestie behoort in vriendschappelijken toon te worden gevoerd, en niet te worden ingezet op de wijze als door Dr. Kuyper is geschied.

Het is jammer, dat de verkeerde opzet der driestarren ook eene anders mogelijke kalme redeneering omtrent tusschentijdsche crisissen belet.

De driestarren wekken den indruk als zou er volgens Dr. Kuyper nooit van anti-revolutionaire zijde iets mogen worden gedaan, waardoor eene tusschentijdsche crisis wordt te weeg gebracht.

Toch durf ik die algemeene stelling niet aan Dr. Kuyper in de schoenen te schuiven. De anti-revolutionaire partij zou dus, bij ieder zakelijk verschil, steeds moeten zwichten als de Kabinets-quaestie werd gesteld. Dit zal moeilijk kunnen worden volgehouden.

Een zakelijk verschil kan zoozeer een beginsel betreffen of zoozeer een gewichtig landsbelang raken, dat de oppositie niet *kan* terugtreden voor eene mogelijke Kabinets-quaestie. Leest men de driestarren, dan krijgt men den indruk alsof daar de leer verkondigd wordt, dat alleen partijbelang en nooit algemeen landsbelang den doorslag mag geven. Het ziet er vreemd uit.

Maar ook hier geeft de waanvoorstelling eene oplossing. Immers (het is wel dwaas, maar de voorstelling is zoo) ik zou mij niet hebben laten leiden door de eischen van het landsbelang op het gebied der defensie, maar door politieke berekening.

En als dat waar was, zou de zaak anders komen te liggen. Want, inderdaad, men moet *in den regel* niet uit politieke berekening tusschentijds eene crisis uitlokken. Dit zeg ik stellig met niet minder overtuiging dan Dr. Kuyper, die veel meer rekent dan ik; immers bij mij is de overtuiging levendig, dat men bij zulk eene berekening, die allicht *te* slim zou zijn, zich aan een streep door de rekening blootstelt.

Dr. Kuyper, die, om het maar rondweg te zeggen, op dit stuk van mijn innerlijk leven niets begrijpt, heeft deze tusschentijdsche crisis bezien in het licht zijner voorstelling en is daardoor in zijne uitspraken omtrent het vraagstuk van tusschentijdsche crisissen wat ver gegaan.

Hij zal zelf wel toegeven, dat er gevallen zijn, waarin men voor de mogelijkheid eener tusschentijdsche crisis niet mag terugdeinzen, al zal hij natuurlijk niet gemakkelijk toegeven, dat in December 1907 zulk een geval zich voordeed.

Dat verg ik ook niet van hem; daaromtrent staat het ieder vrij zijne meening te hebben.

Maar wie die tusschentijdsche crisis beschouwen wil als de bron van alle kwaad, en mij en mijn Kabinet daarover meent te mogen hekelen met de onwelwillende scherpte, die in de

driestarren wordt waargenomen, kan dat alleen doen uitgaande van de stelling, dat men hier met eene opzettelijk uit berekening uitgelokte crisis te doen heeft gehad.

Ja, *dat* zou verkeerd geweest zijn; *Dr. Kuyper* behoeft dat *mij* niet te leeren. En nog verkeerder, wanneer de politieke berekening niet betrof de verhouding van de eigen partij tegenover andere partijen, maar de verhoudingen *in* de eigen partij.

Ook hier is het wéer de dwaling van Dr. Kuyper omtrent mijne bedoeling, die alles bederft.

Zij verhindert ook de gedachtenwisseling omtrent een belangrijk punt, waarover anders wel eens had mogen gesproken worden.

Ik bedoel de verhouding tusschen een parlementair leider of een Minister en den leider der partij buiten de Kamer of buiten het Kabinet.

Hier rijzen moeilijke en teedere vragen; de parlementaire leider heeft de verantwoordelijkheid voor den loop van zaken, en staat voor allerlei soms plotseling opkomende toestanden; de Minister is verantwoordelijk voor de handhaving en uitoefening van het Regeeringsgezag.

Volgens eene juiste opmerking in de driestarren is de eenige gezonde toestand, dat de leider der partij ook in de Tweede Kamer zitting heeft.

Die toestand heeft voor de anti-revolutionaire partij slechts zelden bestaan, en de heeren Mackay, de Savornin Lohman en van Wassenaer zijn langen tijd parlementaire leiders geweest. De heer Mackay is in 1888 als Kabinetsformateur opgetreden.

Zijn er toen nooit vragen gerezen? Ik meen van wel. Ben ik wel onderricht, dan heeft in 1886, toen wegens een conflict met de rechterzijde bij de Grondwetsherziening mijn vader zijn ontslag aanbood en de Koning aan den heer Mackay de Kabinetsformatie opdroeg, deze laatste die opdracht van de hand gewezen, zonder Dr. Kuyper te raadplegen. En de Schoolwet van 1889 heeft de heer Mackay opgezet op eene wijze, die in strijd was met het advies van Dr. Kuyper.

Geene andere leering wil ik hieruit trekken, dan deze, dat het hier een vraagstuk geldt van niet zoo eenvoudigen aard,

en waarin men, geheel afgescheiden van persoonlijke verhoudingen, niet te spoedig gereed moet zijn om zich eene opinie te vestigen.

Maar zeker kan men er niet over spreken onder den druk van de behandeling, die Dr. Kuyper mij aandoet, door welke Dr. Kuyper gedachtenwisseling tusschen hem en mij daarover afsnijdt.

In het postscriptum zegt Dr. Kuyper, dat er tot 1907 niets was, wat de aangename samenwerking tusschen hem en mij verstoorde. Dit bevestigt ten overvloede, dat inderdaad alles draait om dit éene punt, mijn beweerd, doch niet bestaan hebbend, opzet om het Kabinet-de Meester te doen vallen.

Misschien is het intusschen goed, dat ik hier in het voorbijgaan twee feiten aanstip, die nog duidelijker doen uitkomen, dat ik inderdaad nooit op eene constellatie als die van einde 1907 heb aangestuurd.

Het eerste feit betreft de Kabinets-formatie van 1901, waaromtrent Dr. Kuyper in een der driestarren heeft opgemerkt, dat ik, hoewel de „eerstgeroepene", toen geweigerd heb in het Kabinet zitting te nemen. Daardoor is bij sommigen de indruk gewekt, alsof ik toen niet „naast" hem in het Kabinet wilde zitten. Zoo is het niet. Ik heb bedankt, louter om persoonlijke omstandigheden. Persoonlijke bezwaren had ik in 1908 ook, maar toen waren de eischen, die de loop van de crisis stelde, zoo dringend, dat ik *genoodzaakt* was over mijne persoonlijke bezwaren heen te stappen. Die noodzaak was er in 1901 niet, en ik was *niet* de „eerstgeroepene".

Wel had Dr. Kuyper mij, toen de uitslag der verkiezingen bekend was, en *vóórdat hem de Kabinetsformatie was opgedragen*, ter loops gezegd, dat ik nu maar Minister van Financiën moest worden, en had ik hem daarop geantwoord, dat dit, naar het mij voorkwam, minder in mijne lijn lag, en dat ik in hooge mate betwijfelde of ik Minister moest worden, maar *nadat hem opdracht tot Kabinetsformatie was gegeven, heeft hij mij, tot op het laatste oogenblik toe, er buiten gelaten.* Hij heeft alles overlegd, ongetwijfeld met de heeren De Savornin Lohman en Schaepman,

en gereed gemaakt *zonder mij*, en eerst *op het allerlaatst* mij een tot zeer geringen omvang gereduceerd Departement aangeboden.

En toch was mijne stemming zoo welwillend, dat ik neiging gevoelde het te aanvaarden. Ik deed het ten slotte niet, omdat persoonlijke omstandigheden, naar mij overduidelijk bleek, het mij toen onmogelijk maakten. Ik was verwonderd, daarop van Dr. Kuyper te vernemen, dat hij mij onmisbaar had geacht. Dit was met den loop van de behandeling der zaak, waarbij ik buiten alles was gehouden, niet overeen te brengen, en daarop heb ik toen bescheidenlijk gewezen. Maar ik heb het noch mij noch Dr. Kuyper daarover ooit moeilijk gemaakt, en het Kabinet-Kuyper in de Kamer en bij de verkiezingen van 1905 loyaal gesteund.

Het andere feit is dit.

Dr. Kuyper heeft nà de verkiezingen van 1905 in de Kamer kunnen terugkeeren, doch het aanbod van, naar ik meen, vijf Kamerleden om voor hem terug te treden heeft hij afgewezen. Onder die Kamerleden waren de heeren Van Alphen (Ommen) en Okma (Sneek). Toen nu in October of November 1907 Sneek open was door het overlijden van onzen betreurden vriend Okma, wilde de Centrale Anti-revolutionaire Kiesvereeniging in het district Sneek Dr. Kuyper candidaat stellen. De vrijzinnigen en socialisten zouden zich onthouden, de Roomsch-Katholieken waren tot steun bereid; men wachtte op de Christelijk-Historischen.

Den dag vóór de inlevering der candidaatsstelling kwamen de leiders der Friesch-Christelijk-Historischen in het gebouw der Tweede Kamer om te confereeren met de heeren de Savornin Lohman, de Visser en de Geer. Ik stond op het punt naar Amsterdam te gaan, toen Dr. de Visser mij kwam mededeelen, dat de Christelijk-Historischen besloten hadden geen candidaat te stellen, noch als het Dr. Kuyper was noch als het een ander was.

In plaats van naar Amsterdam te gaan, ging ik naar Dr. Kuyper om hem dat te zeggen. Hij had niets te doen dan mij te vergunnen aan den heer Talma, die op dien avond in Sneek optrad voor „Patrimonium”, te telegrafeeren dat er geen bezwaar

was. Doch hij weigerde, van oordeel zijnde, dat hem eene formeele candidaatstelling door al de drie partijen van rechts toekwam. Dit was in strijd met de praktijk der coalitie, volgens welke de eene partij haar eigen candidaat *stelt* en de andere dien *steunt*, maar wat daarvan zij, de mannen van Sneek hadden geen tijd meer om te onderhandelen, en de anti-revolutionaire kiesvereeniging heeft toen, na aankomst van het telegram, dat Dr. Kuyper mij dicteerde, den heer Mr. S. de Vries Cz. candidaat gesteld, die den volgenden dag bij enkele candidaatstelling is gekozen.

Had Dr. Kuyper mij toegestaan een gunstig telegram te zenden, dan zou hij zelf voor de verantwoordelijkheid in zake het blijvend gedeelte hebben gestaan.

Deze feiten, zooals ik zeide, in het voorbijgaan.

Ik keer tot de crisis van December 1907 terug.

Tot mijn leedwezen kan ik natuurlijk de geschiedenis daarvan niet in bijzonderheden mededeelen. Maar het weinige, dat hieronder volgt, mag ik wel zeggen.

Toen mij de formatie van een Kabinet was opgedragen, en wel, hoe vereerend die opdracht ook was, tegen mijn zin en wensch, heeft het geruimen tijd geduurd eer ik haar aanvaardde.

Ik heb, alvorens daarover te beslissen, overleg gepleegd met de bevoegde mannen der rechterzijde, natuurlijk ook met Dr. Kuyper. Toen zijn, (dit werd publiek), de heeren Kuyper, De Savornin Lohman, en Kolkman door de Koningin gehoord. De bejegening, die ik van Dr. Kuyper in dien tijd ondervond, was onaangenaam, en heeft mij veel moeilijkheid bezorgd. Ik wenschte het daarheen te mogen leiden, dat in plaats van mij, Dr. Kuyper met de Kabinetsformatie werd belast en dat hij die op zich zou nemen; [1]) en weinig heeft het gescheeld, of ik had verklaard, de opdracht niet te kunnen aanvaarden. Ik heb de opdracht eerst aanvaard, toen het bleek dat zij *moest* aanvaard worden door *mij*, zou de rechterzijde niet haar rechtmatigen invloed op den gang van 's lands zaken prijs geven. Op aan-

[1]) Zie Handel. Tweede Kamer 1907/1908, blz. 1405 kol. 1.

drang van al de vrienden, die in die dagen met mij samenwerkten, heb ik mij ten slotte gegeven.

Ik beken, dat ik de eigenaardige moeilijkheden, die ik van Dr. Kuyper destijds ondervond, toen niet ten volle heb begrepen. Dat zij samenhingen met zijne waanvoorstelling omtrent het opzet tot omverwerping van het Kabinet-de Meester, is mij eerst *later* gebleken, toen Dr. Kuyper grieven bij mij inbracht, tot mijne verwondering, omdat ik gevoelde, dat het recht om grieven te hebben aan mijne zijde was, en ik (want ik houd daar niet van) van dat recht geen gebruik gemaakt had.

Toen ik met medewerking van enkele mijner ambtgenooten met alle zachtmoedigheid zijne grieven had beantwoord, heb ik *natuurlijk gedacht*, dat hij, *beter ingelicht, zijne verdenking had laten varen.*

Niettemin kreeg het Kabinet voortdurend in *De Standaard* allerlei speldeprikken, zooals over het „wagenschot", en zelfs schreef Dr. Kuyper in 1908 een brief aan de kiesvereeniging te Ommen, waarin het werd voorgesteld alsof het Kabinet, eerst minder beslist rechts, eene wending naar rechts had gemaakt, waardoor het hem nu eerst mogelijk werd het te steunen. Natuurlijk werd ook deze onjuiste voorstelling door mij namens het geheele Kabinet beslist terug gewezen, maar hij had daarmede aan de linkerzijde een wapen in de hand gegeven, dat zij, aanvankelijk vruchteloos, maar later met veel succes, tegen ons heeft gehanteerd.

Tot „bezieling" van de vrienden heeft Dr. Kuyper door deze houding zeker niet bijgedragen. Den eenvoudigen steun, de saambindende medewerking, zooals wij die aan het Kabinet-Kuyper geschonken hebben, en die ook de verschillende elementen, waaruit de coalitie bestaat, bijeenhoudt, hebben wij van Dr. Kuyper niet gehad. Er was altijd een half verborgen wantrouwen. Ik zal er slechts van zeggen, dat daardoor de verhouding niet gemakkelijk was.

Het is in het najaar van 1913 aan mij, en het is thans in het openbaar gebleken, dat bij dit alles de onware voorstelling, die Dr. Kuyper aangaande mijne bedoelingen koestert, (en wel zooals nu blijkt al deze 7 jaar) eene groote rol, vermoedelijk de hoofdrol heeft gespeeld.

En als nu Dr. Kuyper bespeurt, dat er tusschen hem en mij eene verwijdering is ontstaan, dan heeft hij geen recht om te klagen, en te spreken van iets, dat den schijn nadert van een complot; *hij* heeft de verwijdering gemaakt, door iemand, die, welke ook zijne fouten mogen zijn, juist *niet* complotteert, en juist van intrigues om listig een doel te bereiken of zichzelf op te dringen een afkeer heeft, op zulk eene ongerijmde wijze te beoordeelen, en hem te beschouwen en voor te stellen als een intrigant. Natuurlijk wordt de betrokken persoon daardoor afgestooten.

En hebben nu de driestarren de strekking om de breuk open te leggen, te heelen en tot verzoening en overleg te komen? Tot verzoening en overleg ook met mij? *Ik moet er duidelijker blijken van zien, dan de genummerde driestarren verschaffen.* Zij maken het immers niet beter maar erger.

Laat ons ten slotte bij dit punt stilstaan, want dit is het, waaromtrent klaarheid noodzakelijk is.

Ik heb mij indertijd, reeds vóór de genummerde driestarren waren begonnen, naar aanleiding van eene buitengewoon onjuiste opmerking van *De Standaard* aan het adres van mijn Kabinet de vraag veroorloofd: Wat *beteekent*, in het „bestand", dat vuren op eigen mannen?

De Standaard heeft daarin een soort verzoek om uitstel van executie gezien. Ten onrechte; door te wijzen op het bestand, wilde ik slechts de scherpte der actie tegen de eigen mannen, die nu het *eenige* mikpunt waren, doen uitkomen. Ik vroeg: wat *beteekent* dit vuren op eigen mannen? En op die vraag is nog geen duidelijk antwoord gegeven.

De driestarren zeggen te bedoelen het openleggen en heelen van eene breuk; dus zij moeten naar waarheid toonen wat er hapert, en den weg banen tot verzoening en overleg. Zij zijn, *hoofdzakelijk,* blijkens het postscriptum, gericht tegen mij. Zij zouden dus naar waarheid moeten toonen wat er hapert tusschen Dr. Kuyper en mij en den weg moeten banen tot verzoening en overleg tusschen Dr. Kuyper en mij.

Maar zij leggen *niet* naar waarheid open, wat er hapert;

integendeel zij geven daarvan eene voorstelling vlak in strijd met de waarheid, en dit geschiedt terwijl Dr. Kuyper daarbij geene rekening houdt met mijne uitdrukkelijk afgelegde verklaring en regelrecht daartegen zijne voorstelling vasthoudt en openlijk verkondigt. *En men meene niet, dat ik verzuimd heb Dr. Kuyper persoonlijk ook in den laatsten tijd op zijn dwaling te wijzen.* Ik heb, eer het tot die openlijke verkondiging kwam, mijn plicht in deze gedaan door hem op zijn onrecht in deze te wijzen. *Hij heeft blijkens zijne genummerde driestarren mijn woord als niets geacht.*

Is dat den weg openen tot overleg? Of is het afsnijden van overleg?

En als dan Dr. Kuyper vraagt: „zeg mij toch wat Gij van den leider verlangt", en die vraag, gelijk moet worden aangenomen, ook tot mij gericht is, dan vraagt hij naar den bekenden weg. Vooreerst moet hij begrijpen dat, na al wat ik hem gezegd heb, ik hem niets meer kan zeggen; ten *tweede moet het voor hem, die onrecht doet, niet moeilijk zijn om den aangewezen weg voor zich te zien.*

En dus blijft de vraag bestaan: *wat beteekent* dit vuren op eigen mannen? Als het niet den weg opent tot overleg, beteekent het dan, dat Dr. Kuyper iedere samenwerking tusschen hem en mij, iedere medewerking van mij aan de taak der anti-revolutionaire partij voor het vervolg wenscht onmogelijk te maken? In dat geval had hij beter gedaan het ronduit te zeggen.

Als hij had verklaard omtrent mijne bedoelingen in 1907 eene voorstelling te hebben als wij nu hebben vernomen; dat ik wel is waar dit altijd ondubbelzinnig had betwist; dat hij niettemin die voorstelling maar niet van zich kon zetten, al begreep hij wel, daartoe verplicht te wezen; dat dit natuurlijk tusschen hem en mij eene verwijdering had gegeven; dat hij met het oog op dit alles de onmogelijkheid van overleg tusschen hem en mij begreep, en derhalve moest verlangen, dat ik in de anti-revolutionaire partij nimmer meer eenigen invloed zou uitoefenen en geen aandeel meer in hare werkzaamheden zou hebben, — dan ware dit een zuiver optreden geweest, gegrond wel is waar op eene dwaling, maar helder en klaar.

Ik zou dan, zelfs in de onredelijkheid van den eisch en in

de dwaling, de oprechtheid gewaardeerd hebben, en niet bezwaard zijn geweest, want dat Dr. Kuyper over mijne bedoelingen denkt zooals hij doet, is eene zaak buiten mij; het is *geheel* voor zijne rekening; en *politieke plannen heb ik op het oogenblik in het geheel niet*; ik sta buiten de politiek, en hoop er niet in terug te treden, tenzij van eene roeping daartoe zeer duidelijk en afdoende mocht blijken.

En van den anderen kant: wenschte hij verzoening en overleg, hij had daartoe geene driestarren noodig. *Hij had mij slechts loyaal tegemoet te treden.*

Hoe men het ook neme, die driestarren hadden zóó niet behooren te verschijnen; zij zijn eene proeve, hoe een partijleider, journalist, gewezen Minister-President, omtrent een vroeger parlementair leider zijner partij, niet-journalist, ook gewezen Minister-President, *niet* moet schrijven.

Het is eigenlijk te dwaas, dat een man die zoo groote werken heeft verricht als Dr. Kuyper, een strijdvraag van interne partij-politiek opwerpt op zóó onjuiste gegevens.

Ik sta Dr. Kuyper niet in den weg, ik zit *aan* den weg. En al hebben de driestarren ergernis bij mij gewekt, ik koester geen wrok. Wetende, dat voor ons *allen*, ook voor mij, *vergeving* het *leven* is, ben ik tot vergeving bereid. Volhardt hij in zijn onrecht, dan hoop ik hem geen bitter woord toe te voegen.
